

Rancz Teréz

„A NYELVVEL AZ TÖRTÉNIK,
AMI VELÜNK TÖRTÉNIK”¹

A magyar nyelv ügye, sorsa, életképessége régóta foglalkoztatja nemcsak a szakembereket, a nyelv iránt érdeklődőket, de a magyar nyelvű beszélőközösségek tagjait is. A nyelvünk jövője miatti aggodalom, a nyelvféltés, a nyelvmentésre és a nyelvi purifikációra irányuló törekvések fokozottan jelentkeztek a trianoni határok felállítása után. Bár korábban is számolnunk kellett más nyelvek hatásaival, a trianoni változások következtében a mindenkori államnyelvek kontaktushatásának felerősödése, a magyar szaknyelvi regiszterek leépülése és az anyaországi nyelvváltozattól való elfejlődése egyre szembetűnőbbé vált valamennyi határon kívüli régióban.

Hogy milyen mértékű elfejlődés történt az idők folyamán, sokáig csak megbecsülni lehetett. Három évtizeddel ezelőtt még vita tárgyát képezte a magyar nyelvi norma és a nyelv többközpontúságának kérdése. Egyrészt gyanakvás, másrészt a sejtethető realitás tagadása álltak egymással szemben, mivel félő volt, hogy a több évtizedes nyelvi elszigetelés következményének feltárása, a tények kimondása megintja az egységes magyar nyelvbe vetett hitet és ideált, és ezáltal megkérdőjeleződik az egységes nemzet léte is. A kirobbanó vita azonban maga után vonta a nyelvi helyzet feltérképezésének szükség-szerűségét, a határon túli kisebbségi magyarság nyelvhasználatának szakszerű vizsgálatát, elemzését. Így indult el Kontra Miklós irányításával a kisebbségi magyar nyelvváltozatok szociolingvisztikai felmérése, és ennek köszönhetően látott napvilágot e kutatás eredményeit összegző könyvsorozat *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* címmel. E sorozatban elsőként jelent meg Cserniczkó István *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* (1998) című könyve, majd ezt követte Göncz Lajos *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)* (1999), Lanstyák István *A magyar nyelv Szlovákiában* (2000),

1 Péntek János – Benő Attila: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Szerk. Kontra Miklós. Kolozsvár–Budapest, 2020, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Gondolat Kiadó, 472.

Szépfalusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában* (2012), Fancsaly Éva – Gúti Erika – Kontra Miklós – Molnár Ljubić Mónika – Oszkó Beatrix – Siklósi Beáta – Žagar Szentesi Orsolya *A magyar nyelv Horvátországban* (2016) című monografikus írása. A hiányzó erdélyi összesítő munka sokáig váratott magára. Ennek több oka is volt, de a viszonylagos késés mindenképp a javára szolgált mind a sorozatnak, mind az utolsó kötetnek. A tavalyi év augusztusában megjelent hiányzó, utolsó darab Péntek János – Benő Attila *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)* (2020) című munkája egyfelől terjedelemben számottevőbb lett társainál, lévén hogy ennek egy viszonylag nagyobb és összetettebb nyelvi régiót kellett lefednie, másfelől a könyvsorozat összegző munkájaként, záró akkordjaként is olvasható, hisz épp a két évtizednyi távolság, ami a sorozat első és utolsó kötete közt megtalálható, teszi lehetővé a kisebbségi magyar nyelv fejlődésének folyamatára, változási irányaira való rálátást, annak meg tapasztalását, hogy a rendszerváltások miféle jogi kereteket biztosítottak valamennyi szomszédos országban a kisebbségi helyzetbe szorult magyar nyelvnek, milyen mértékben változott annak státusza, jogi kerete az egyes országoknak az Európai Unióba való belépésével, és melyek azok a jelenlegi közös problémák, amelyek valamennyi határon kívüli régióban megtalálhatók, amelyeket az utóbbi két évtized távlatában sem sikerült felszámolni, enyhíteni. Az is pozitív hozadéka ennek a késésnek, hogy Péntek–Benő munkája megrajzol(hat)ta a Trianon óta eltelt száz esztendő politikai, gazdasági, jogi, kulturális és nyelvi változásait, az erdélyi régió utóbbi évszázados és rendszerváltás utáni két évtizedes nyelvi életrajzát is, amely minden különbözősége ellenére jelentősen összefonódik a többi határon kívüli magyar kisebbség életrajzával, jellemzőivel. Ilyen értelemben a sorozat első és utolsó kötetét érdemes összevetni, és megvizsgálni mind az új, mind a húsz év távlatából továbbra is fennmaradt problémákat.

Összehasonlító vizsgálatra a sorozat valamennyi kötetét illetően lehetőség van, hisz a kötetek azonos szerkezetűek, valamennyi régióban egységes kérdőíven alapuló kutatás történt, és az így kapott eredményeket elemezték, értelmezték és egészítették ki helyi, az adott régió történetére, sajátosságaira vonatkozó információkkal, kutatási eredményekkel az egyes kötetek szerzői. A megszületett hat kötet eredményei, a köztük fellelhető hasonlóságok és különbségek lehetővé teszik, hogy

a teljes magyar nyelvterületre, illetve a XX. századi magyar nyelvre vonatkozóan reálisabb képpel rendelkezessünk, hogy a gyanakvások, jóslások, pozitív vagy negatív sztereotípiák helyett racionális döntéseket hozhassunk elsősorban a nyelvi tervezés szempontjából. E nagyszabású kutatás által tudományos objektivitással megközelített adatokhoz, vizsgálati eredményekhez jutottunk, és ennek köszönhetően nem csupán a kétnyelvű beszélők nyelvi, nyelvhasználati jellemzői váltak ismertté mindannyiunk számára, hanem bekerült a köztudatba, elfogadottá vált a nyelvi többközpontúság ténye, kimondatott, hogy a határon kívüli magyar nyelvterületek nyelvhasználatát nem ugyanazon mércével kell mérni, mint az egynyelvű anyaországiakét, és megingott, szétfoszlott egy igen erős nyelvűvelő hagyomány is, amely egyetlen nyelvi ideált dédelgetett. Mindezen jelenségek attitűdváltást is eredményeztek: növekvőben a hazai és a határon kívüli nyelvészeknek, nyelvűvelőknek és laikusoknak a vernakuláris nyelvváltozatok használata iránti nyelvi toleranciája, a nyelvjárások presztízse, megbecsülése, sőt annak féltése is.

Péntek János – Benő Attila monografikus munkája rávilágít a fent felsorolt változásokra is. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)* című kötet alapjául egy 1995–96-ban végzett terepkutatás szolgált. Ezen adatok mellett azonban a 2009-ben végzett reprezentatív mintákon alapuló újabb kutatás eredményeit is felhasználták a szerzők, illetve beépítették mindazon kutatások eredményeit, tapasztalatait, amelyek a rendszerváltás utáni Erdélyben születtek. Ennek köszönhetően nem csupán a XX. század végi magyar nyelv állapotáról kapunk egy összképet, hanem minőségileg is új ismereteket nyújt, olyan pluszt, amely a „késésből fakadóan” e tudományos munka javára, előnyére, értékének emelésére szolgált.

A kötet bevezetőjében az 1996-os és a 2009-es mintaleírásokkal kapcsolatos információkról olvashatunk. Ezt követi a különböző szempontok szerinti adatokat, ismereteket kibontó hét fejezet: Erdély történelmi múltja a megtelepedett népeiségek nézőpontján keresztül; a nyelvűkösség 21. századi jellemzőinek számbavétele; a nyelvváltozatok és regiszterek; a politika és a nyelv viszonyát firtató fejezet; az oktatásnak mint nyelvhasználati szintérnek a problémái, lehetőségei és korlátai; a kétnyelvűségi, illetve kontaktusnyelvészeti kérdéseket megvilágító, kutató egységek. A kötet záró fejezete tartalmazza az

összegzést, a kitekintést, a jövőre vonatkozó meglátásokat és következtetéseket.

Az első fejezet végigkíséri Erdély lakosságának, népességének alakulását a magyarság megtelepedésétől, az önálló Erdélyi Fejedelemségen keresztül a 20. századig. Rávilágít az egyes népcsoportok régióban való felbukkanásának idejére, belső migrációjára, a lakosság lélekszámának összetételére és annak alakulására, a korai nyelvi kölcsönhatások erősségére, irányára, a nyelvi kapcsolatok jellemzőire, majd az első világháborút követő trianoni békediktátum utáni agresszív állami ideológia nyelvi következményeire. Térképek segítségével is alátámasztódik és átláthatóvá válik a vizsgált régió három nyelvi térségének kialakulási folyamata; világossá válnak nemcsak a hogyanok, hanem a miérték is, amelyeknek köszönhetően ma Erdélyben egy tömbmagyar, egy átmeneti és egy szórványrégióval kell számolnia a magyar nyelv használatát vizsgáló nyelvésznek. A szerzőpáros külön fejezetben tárgyalja a 21. századi magyar nyelv jellemzőit. Ily módon is igyekszik eleget tenni a sorozat elvárásainak, hisz előbb a 20. század végéig rajzolja meg az erdélyi magyar nyelv életrajzát, majd önálló fejezetet szentel az igen lényeges és a sorozat többi kötetéből hiányzó utóbbi húsz esztendőnek. A 21. századi jellemzők körvonalazásához már nem csupán a népességi arányokat, a lélekszámot jelző mutatókat használják fel a szerzők, hanem újszerű és egyben összetett nézőpontból közelítik meg a mai Erdélyt. Kiemelik a lélekszámon belül a részarányok alakulását, megvizsgálják a magyarlakta települések szerkezetét, elhelyezkedését, az egyes részterületek lakóinak eltérő műveltségét, nyelve és kultúrája iránti attitűdjét, az identitás összetettségét, az azt meghatározó tényezők rendszerét (nyelv, etnikai tudat, vallás) és az asszimiláció okait, tényezőit.

Az alaposan körbejárt történelmi-földrajzi áttekintés segíti az olvasót abban, hogy megértse a magyar közösség anyanyelvhez való viszonyának alakulását, a nyelvhez kapcsolódó attitűdök hátterét, a váltázások okait, illetve a különböző régiók közti eltéréseket, másságokat és azok miértjét. A monografikus munka harmadik fejezete az erdélyi nyelvváltozatok és regiszterek sajátosságait boncolgatja, a standard és a vernakuláris jellemző jegyeinek felsorakoztatása után az Erdélyben megtalálható nyelvjárási régiókat veszi számba. Természetesen nemcsak a történelmi Erdély, hanem keletről nyugatra haladva a moldvai

csángó, az erdélyi és a partiumi területek, valamint a Bánság nyelvi jellemzőinek rövid bemutatása is megtalálható a monográfiában. A szerzők felsorakoztatják a vizsgált terület nyelvközösségének jellemzőit, a nyelv- és nyelvjárásszigeteket és szórványokat egyaránt. Rávilágítanak az erdélyi szaknyelvek helyzetére, Trianon utáni leépülésére, az anyaországától való elfejlődésére, illetve a rendszerváltás utáni változásokra. A szaknyelv mellett számba veszik az erdélyi szépirodalom nyelvi sajátosságait, annak erdélyi színét is. E fejezet végén ráadásként, újszerű színfoltként az erdélyi magyar beszélő szociológiai profiljának és verbális repertoárjának megrajzolását is megkísérlik. Nos, ezek alapján elmondható, hogy az erdélyi magyarok közösségi szintű repertoárjára a magyar és a román nyelv különböző változatainak használata jellemző. A magyar nyelv esetén a standard funkciót az erdélyi regionális köznyelv tölti be, amely táji jellege mellett konzervatívabb, illetve közvetett kontaktusjelenségekkel tarkított. A román nyelv rendszerint második nyelvként használatos, e nyelvtudás forrása az iskola, ahol a standard elsajátítása történik meg, de számos esetben mindez kiegészül a társalgási nyelvből származó szlenggel és a munkahelyi szaknyelvvél. A szerzőpáros a 2011-es népszámlálási adatokból levezetett szociológiai változók tükrében elkészítette egy átlagos erdélyi magyar beszélő nyelvi repertoárjának is a profilját, amit az alábbi jellemzőkkel írt le: kb. 41 éves, házasságban, házastársa magyar, szakmunkásként dolgozik, munkahelyén a román nyelvet is használja, középiskolát végzett, városban lakik; rendszerint a köznyelvi megnyilatkozásában dialektális jegyek érvényesülnek, elsődlegesen a vernakulárist beszél, régies alakokkal tarkítja azt; társalgási szinten ismeri a román köznyelvet, szaknyelvi közlésében román dominancia figyelhető meg; mindkét nyelv (anyanyelv, államnyelv) esetében nyelvi hiánnyal és bizonytalansággal küzd, anyanyelvdomináns kétnyelvű, de a román és a magyar nyelvi regiszterei közt funkcionális elkülönülés tapasztalható. E nyelvi jellemzők alapján megrajzolt profil lehetővé teszi, hogy a laikus olvasó számára is világossá váljon: valamennyi demográfiai és nyelvi tényezőt összevetve milyen átlaggal, általános jellemzőkkel kell számolnunk a 21. század második évtizedének erdélyi magyar beszélőit illetően.

Kiemelném a kötet negyedik fejezetét, amely a Politika címet viseli. E fejezet jelentősége épp abban rejlik, hogy a monográfia szerzői több

szempontú megközelítést érvényesítenek a romániai magyar kisebbség nyelvhasználati lehetőségeinek vizsgálatában. Egyrészt feltérképezik Románia kisebbségpolitikájának jellemzőit, az érvényben lévő nyelvi ideológiákat, a jogi kereteket és azok alakulását, majd ezek alapján megjelölik a kisebbségiek nyelvhasználati korlátait. Románia belső törvényei a nyelvi jogok kodifikációjában a kisebbségek nyelvének alárendelt státuszt biztosít az államnyelvvvel szemben. Ennek következtében a magyar nyelv Erdélyben másodrendű, használata korlátozott. Kizárólag a román nyelvnek lehet hivatalos státusza. S bár a kisebbségi közösség jogigénye megvan, és néhány esetben törvényes keretek is léteznek, nagy a szakadék a törvény és annak alkalmazása között is. A szerzőpáros rávilágít ezen visszasságok okaira. Véleményük szerint e mögött a felemás helyzet mögött a többség és a kisebbség nyelvi ideológiája és kiindulópontja közti ellentét és eltérő perspektíva áll, amely megakadályozza a probléma érdembeli megoldását. Romániában – a környező országok joggyakorlatától eltérően – a személynevek használatával kapcsolatos szabályozások megoldottnak tekinthetők. Míg a két világháborút követően az anyakönyvezett személyek neveit románra fordították vagy románosították, az 1968-ban életbe lépett névtörvény lehetővé tette a magyar nevek anyakönyvezését, illetve az ún. „lefordított” nevek „vissza fordítását”. 2003-ban törvény született a magánszemélyek névfelvételéről, majd 2006-ban az anyanyelvi okiratok szabályozásáról. Mindezen jogszabályok azonban nem teszik kötelezővé a magyar ékezetes betűk használatát az anyakönyvezésben, ezért gyakori jelenség az „államnyelvűsített” magyar névalakok előfordulása. A két nyelvész rámutat arra, hogy a földrajzi nevek esetén még erőteljesebb az elrománosítás, az utcák, terek magyar nevének románra cserélése. 1990, sőt a századforduló után is ez képezi a nyelvjogi küzdelemnek az egyik legfontosabb területét. A 215/2001-es közigazgatási törvény valamelyest rendet teremtett a folyamatos táblaháborúk ügyében, mert lehetőséget nyújtott a helynév kétnyelvű kiírására, amennyiben az adott településen belül 20% fölötti a kisebbségiek aránya, de nem szabályozta a történelmi személyiségekről elnevezett utcák, terek névhasználatának kérdését, ezért a megyei prefektusok önkényesen dönthetnek a városi utcanevek ügyében. S bár a jogszabály kitér a közintézmények kétnyelvű megjelenítésének kérdésére, amit szintén a kisebbségi lakosság 20% fölötti arányához köt, állandó vita,

sőt bírósági eljárások tárgyát képezik a *városháza* és *községgháza* közhasználatú magyar nevek alkalmazása a polgármesteri hivatal elnevezés helyett.

A nyelvjogi problémákon túl Péntek János és Benő Attila felhívja a figyelmet arra is, hogy a romániai gazdaságpolitikának nincs explicit irányultsága semmilyen értelemben, s bár a központi költségvetés jelentős hányadát Erdély szolgáltatja, nincs ezzel egyenes arányban a régióba irányuló állami beruházás. A 21. századra az is világossá vált, hogy az elvárásokkal ellentétben, gazdasági vonatkozásban a kétnyelvűség nem jelent sem előnyt, sem plusz értéket. Ugyancsak csalódásuknak adnak hangot a szerzők a romániai oktatáspolitikai alakulásának irányát illetően is. Bár a romániai kisebbségi oktatási törvény és annak jogi háttere meg kíván felelni az európai normáknak, képtelen rá, mert a nemzetállami ideológia ennek útját állja. S bár a 90-es évek végén történtek decentralizációs lépések, ezek megtorpantak a következő évtizedben, és ennek következtében a 2011-es oktatási törvény olyan megoldást kínált a kisebbségi helyzetben lévő magyarságnak, ami egyfelől nem tette lehetővé az erős egyházi iskolák visszaállítását, másfelől a romániai iskola intézményrendszerének a torzulásához, az iskolaválasztás rosszul értelmezett szabadságához, egyes helyeken pedig az oktatási hatóságok korrupciójához vezetett. A szerzőpáros kritikus szemmel mutat rá mindazokra a hibákra, hézagokra, amelyek a romániai magyar általános, közép- és felsőoktatási rendszerben megmutatkoznak. Elsőként kiemelik, hogy igen súlyos következményei vannak a gazdaságosságra való törekvéseknek. A kisebbségi oktatás költséges az államnak, a költségcsökkentés pedig gyakran szegregált oktatást eredményez(ett): osztály- vagy iskolaösszevonást, helyi iskoláról való lemondást, ingáztatást, bentlakások felszámolását stb. Ilyen körülmények közt szó sincs esélyegyenlőségről a kisebbségi és többségi diák viszonylatában. Felősktatási szinten is számos érvágás érte az erdélyi kisebbségi oktatási rendszert: bár több anyaországi oktatási rendszernek van kihelyezett tagozata, oktatása Erdélyben, nincs önálló, román állami támogatással működő magyar egyetem, a felsőfokú oktatás felé haladva egyre csökken a magyarul tanuló diákok aránya, a törvények előírásai tág értelmezési lehetőségeket kínálnak a végrehajtók számára, ami nincs feltétlen pozitív hatással a magyar felsőfokú oktatásra (l. a multikulturális egyetemek létrehozására vonatkozó

jogszabályt, a MOGYE és a Petru Maior Egyetem egyesítését és annak következményét). Pozitív hozadéka is van természetesen az utóbbi két évtizednek az anyanyelvi oktatás tekintetében. Ilyen a magyar nyelvű doktori képzés elindítása, a Sapientia Erdélyi Tudományegyetem megszületése vagy a Csángóföldön elinduló fakultatív anyanyelvoktatás.

A kötet szerzői a kisebbségpolitika kultúrára, hitéletre gyakorolt hatását is elemzik. Vizsgálják a többségi államegyház és a magyar egyházak viszonyát, státuszát, és rávilágítanak az ortodox egyház államegyházi státuszán túlmenően az egyenlőtlen anyagi támogatások következményeire, a kisebbségi egyházak alárendelt helyzetére.

A kötet a sorozat többi darabjához hasonlóan külön fejezetet szentel a nyelvhasználat szintereinek, de azoktól eltérően körbejárja a 21. század első két évtizedének tapasztalatai alapján az erdélyi változások irányát, a megmutatkozó tendenciákat is. A diktatúra alatti évtizedekhez képest javulás, előrelépés tapasztalható az anyanyelv használati szintereinek bővülésében. 1989 után a legszélesebb nyilvánosság szinterein is megjelent a magyar nyelv: az országos televízió- és rádióadásokban, egyre több autonóm szintere nyílt meg az anyanyelv használatának az oktatási, kulturális, közéleti, szakmai és politikai szerveződésben. Bár az anyanyelven való tanulás előnyeihez nem fér kétség, az utóbbi két évtizedben mégsem csökkent számottevően a román tannyelvet választók aránya Erdélyben. Veres Valér kutatásai rámutattak arra, hogy bár 2002 és 2011 között mérséklődött a román nyelvű oktatást választó magyar diákok száma és aránya, szórványvidéken mégsem jellemző az anyanyelven való tanulás a közép- és a felsőoktatásban. Ennek számos oka van, de leginkább pragmatikus döntéssel magyarázható: a szórványvidék nem tud olyan szintű oktatást biztosítani, mint az adott régió román anyanyelvű elitiskolája. Ehhez járul még a szülői sztereotip indoklás, amely szerint, ha románul tanul a gyerek, jobban fog boldogulni, érvényesülni.

Égető oktatási problémákra is rávilágít a kötet két szerzője, felhívja a figyelmet az államnyelv tanítási módszereinek hibáira, a kisebbségi-többségi diákok közti differenciáltság hiányából fakadó problémákra, a magyar nyelven tanuló diákok magas óraszámára, a tanulók választási lehetőségeinek korlátozottságára, a román anyanyelvű diákoknál alkalmazott alaptanterv kisebbségiekre való kiterjesztésének következményeire, a pedagógusképzésben tapasztalható gondokra stb.

Kiderül a kötetből az is, hogy tankönyvgondokkal is küzd a romániai magyar oktatás, s bár 1997-től léteznek alternatív tankönyvek is a kisebbségek számára, még sincs lehetőségük a választásra. A tartalmi szempontok a szabadpiaci törvények következtében másodlagos tényezőnek számítanak, és mivel amúgy is költségesebb a kisebbségek számára a tankönyvkiadás, a választás korlátozottsága mellett a kiadás esetén késéssel is kell számolniuk. A 2011-es oktatási törvény lényegesen nem változtatott a tankönyvkiadás helyzetén, sőt a törvényt felülíró miniszteri rendelet magával a jogszabállyal ellentétes előírásokat is megfogalmazott. Ilyen például a kisebbségek irodalom, történelem, zenei nevelés tankönyvei, amelyeket anyanyelven írhatnak meg a pályázók, ám kötelesek lefordítani azokat az állam nyelvére. Így félt, hogy a kisebbségek anyanyelvében használt helységneveket, a történelmi személyek neveit is hamarosan románul lehet majd használni, amire korábban már volt példa. A tankönyveknél is zavarosabb és áttekinthetlenebb a helyzet az oktatásban használatos egyéb segédkönyvek, munkafüzetek, feladatgyűjtemények kiadását és terjesztését illetően. S bár az anyanyelv és az anyanyelvű irodalom oktatásában egyre igényesebb tankönyvek születtek (l. Fóris-Ferenczi Rita és Kádár Edit szakmai irányítása által létrejött tankönyvek az elemi és gimnáziumi tagozatosoknak), a tankönyvíróknak szembesülniük kell azzal is, hogy a piaci versengés és a politikai ambíciók számottevően befolyásolják a tankönyvkiadást. Összességében a kiadott tankönyvek jelentős hányada használhatatlan a magyar iskolákban, késéssel jutnak el az intézményekbe, és számos esetben szakmailag is kifogásolhatók.

A felsőoktatásban is adódnak problémák. Bár a diktatúra megszűnte után a magyar anyanyelven való továbbtanulás keretei, lehetőségei bővültek, és a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem bázisintézmény maradt, nem sikerült az önálló magyar nyelvű állami egyetem tervét kivitelezni. Kisebbségi helyzetben különösen fontos a pedagógusképzés, és az is nyilvánvaló, hogy a nyelvi komponens az egyik legfontosabb a leendő pedagógus szempontjából, mégsem nyugtázható, hogy a szakmailag felkészített pedagógusjelöltek kivételes nyelvi kompetenciával rendelkeznének, más szóval, hogy a szaknyelvi regiszterük, gyakorlati képzésük valóban összhangban lenne a romániai magyar oktatás speciális igényeivel. A szerzőpáros figyelmeztet a rendszer hibáira, és egyetért a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Felsőoktatási

Munkacsoportjának álláspontjával, miszerint a romániai magyar felsőoktatási rendszer felemássága abból fakad, hogy az elmúlt húsz esztendőben a hallgatói létszám növekedése nem járt együtt a magyar felsőoktatási piac szereplőinek egybehangolt működésével, hanem ellenkezőleg, külön útkeresés, alulfinanszírozás, illetve eltérő jövőkép jellemezte.

Péntek János és Benő Attila kötete megvizsgálja a magyar nyelv tudományművelésben betöltött helyét is. Rámutat arra, hogy ezen a téren a magyar nyelv erőteljes tévesztésével kell számolnunk, hisz a tudományon belüli eredményesség egyre inkább azt követeli, hogy a szerző az állam nyelvén, illetve angol nyelven publikáljon. Az erdélyi magyar tudományművelés elsősorban a magyar felsőoktatási intézményekhez köthető, de kapcsolódik számos más szakmai egyesülethez is. A két szféra összefonásához szükség lenne azonban a tudományos kutatóintézetre.

A magyar nyelv és kultúra kérdésének többszemponútú megközelítése is résztémája a monográfiának. Ennélfogva kirajzolódnak a kötetben az erdélyi magyar kultúra regionális és vertikális tagoltsága mellett a néprajzi tájak, a városi kultúra és elitkultúra sajátosságai is. A két nyelvész kitér az erdélyi magyar színházak és a színjátszás helyzet-elemzésére, hangsúlyozza, hogy a mai erdélyi színpadi nyelvnek továbbra is be kell töltenie a nyelvi minta szerepét, és mindez azt a feladattöbbletet rója a színészképzésre, hogy a színészjelöltek felkészítésében a nyelvjárásmenetség helyett az élőnyelvhez közeli nyelvváltozat elsajátítása, színpadi használata legyen az irányadó.

Kisebbségi helyzetben a hitéletnek, az erdélyi magyar egyházaknak a szerepét sem szabad szem elől tévesztenünk. Itt is tapasztalhatók sajátos jegyek, mint például a szórványkörnyezetben alkalmazott egyházon belüli kétnyelvűség kérdése. Ennek a veszélyeire figyelmeztet a szerzőpáros, hisz a kétnyelvűség következménye az adott egyház önfelszámolása. A nyelv és lélek, a hit és az anyanyelv alaptényezői az etnikai identitásnak. Emiatt az asszimiláció nyomása és veszélye az anyanyelvre, vallásra és a nemzetiségre egyaránt kiterjed. Az egyházi intézményeknek, a vallásnak közösségformáló ereje van. Ennek berkeiben a magyar nyelv, az anyanyelvű liturgia nyelvünk használatának ünnepi alkalma. Egyfelől hitében, másfelől nyelvi tudatában, hűségében erősíti a beszélőt, ugyanakkor emeli az anyanyelv presztízsét is.

Ezért különös hangsúlyt kell fektetni az egyházi keretekben történő oktatásra, képzésre. A papok beszéde nyelvi minta a közösségnek, képzésükben fontos lenne, hogy kellő szintű anyanyelvi kultúrával legyenek felvértezve, szerezzenek ismereteket a magyar nyelv történeti változásairól és a mai beszélt nyelv változatairól, illetve a kétnyelvű változatokról is. A papképzés ezen vetületére azonban nem rendelkezünk rálátással.

Az anyanyelv nyilvános használatának, a nyelvközösség kommunikációjának legfontosabb eszköze a sajtó. 1990 után a magyar nyelv használatának szabadsága közvetlenül alakította a médiát, számos regionális, helyi kiadvány újraindult. E téren azonban szakemberhiánnyal álltunk szemben, amelyet 1990-ben elsőként a BBTE magyar tanszéke kísérelt meg orvosolni a bölcsészkar képzés keretében, majd 1993 után a Politika-, Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Karon vált önálló szakká az újságíróképzés. Ennek azóta is gyengéje az egyszakos képzés, és az, hogy nincs kapcsolata a bölcsészkar magyar és más nyelvi képzésekkel. Közben, 1994–2012 között a kolozsvári egyetemi képzéssel párhuzamosan, a MŰRE égisze alatt Nagyváradon működött az Ady Endre Sajtókollégium. Péntek János és Benő Attila számos részletkérdésre nem tér ki a romániai magyar sajtó ügyét tekintve, inkább néhány problémára figyelmeztet. Ilyenek, hogy igen fontos szerepe van a többnyire szimbolikus jelentőségi büntetéseknek, amellyel sújthatja az Országos Audiovizuális Tanács többek közt a kisebbségi csoportokat sérelmező, bántó intézményeket, személyeket, csatornákat stb.; hogy a magyarországi sajtónyelvtől eltérő, regionális köznyelvet, kisebbségi nyelvváltozatot alkalmazó erdélyi magyar sajtónak gondozottabbnak, igényesebbnek, felelősségteljesebbnek kellene lennie. Hasonló a helyzet a rádióműsorokkal is, azok szerkesztői, bemondói vagy arra törekednek, hogy mindenféle regionalitástól eltávolodjanak, vagy nem elég körültekintőek, és a szakemberekkel készített élő műsorokban engedik beszivárogni az államnyelv-domináns kétnyelvűséget. Egyik véglet sem kívánatos. A szerzőpáros megállapítása szerint a média sokat tehetne annak érdekében is, hogy az általánosan elfogadott előítélet, miszerint a magyar nyelv megtanulhatatlanul nehéz, sőt elsajátítani sem illik román ajkú beszélő által, megváltozzon. E fejezet végén a két szerző kitér a közélet magyarnyelvűségének lehetőségeire. Rámutatnak arra, hogy az anyanyelv közélet-

ben való használata Székelyföld szűkebb régióit, helyi intézményeit leszámítva visszafogott volt a rendszerváltás előtt. Ez némileg változott 1990 után. Különösen a magyar többségű régiókban vagy településeken jelentősen megnőtt a magyar nyelv publikus jellege. A fontos állami funkciókat betöltő személyek (prefektus, polgármester, képviselő, szenátor, miniszter stb.) nyelvhasználatát a közigazgatási törvények határozzák meg. A hivatalos iratok továbbra is román nyelvűek. Ahol a törvényes keretek lehetővé teszik, lassan terjed a magyar nyelvű úrlapok, nyomtatványok használata, de a román többségű településeken, intézményekben továbbra is az államnyelv dominál. Különösen nagy problémát okoz, hogy a vásárlásnál, a kórházi kezeléskor kénytelen a kisebbségi beszélő a helyzethez alkalmazkodni, gyakran kódot váltani. Továbbra sincs megoldva a gyógyszerek vagy bármiféle egyéb áru tájékoztató szövegének magyar nyelvre való fordítása. Nagyon gyakran, a magyar többségű területek kivételével, rákényszerülnek az erdélyi magyarok az államnyelv használatára. Ami a kibertérben való anyanyelvhasználatot illeti, kiderül az írásból, hogy azt egyfelől a programnyelv, másfelől az idegennyelv-tudás, illetve az életkor határozza meg. A szerzőpáros részösszegzésként megfogalmazza, hogy a nyelv féltésénél, az aggodalomnál jóval fontosabb volna a lehetőségkeresés mind a kibertérben, mind bármely kommunikációs szinten.

A kötet két utolsó fejezete a kétnyelvűség szempontjából vizsgálja meg a romániai magyar beszélőközösséget. A 6. fejezet az államnyelv ismeretének fokát, mértékét firtatja önbevallásos alapon, majd az anyanyelv presztízsértékét befolyásoló tényezőket veszi számba. Összegzést kapunk azon szociológia tényezőkről, amelyek meghatározzák a magyar nyelv értékét, értékelését. Ezt követően a kétnyelvűség fogalmát, definícióját, típusait és erdélyi változatait taglalják a szerzők. A kétnyelvűség meghatározását illetően többszemponútú definícióra törekcszenek: a beszélő által használt és ismert két nyelv viszonya, a nyelvcsajátítás kényszerű vagy nem kényszerű jellege, a társadalmi, jogi környezet és a két elsajátított nyelv egymáshoz való viszonya alapján is megközelítik a fogalmat. A kétnyelvűség tipológiáján túlmenően annak fázisait, dinamikáját és magát a nyelvcsere kérdését is taglalják.

A 7. fejezet a kontaktusnyelvészeti kérdéseket járja körül. Rámutat, hogy a magyar–román nyelvi kontaktus és az ezzel összefüggő nyelvi

interferencia évszázadok óta jelen van Erdélyben, ám intenzitás szempontjából lényeges eltérések figyelhetők meg a különböző korszakokban. A két nyelv mind genetikai, mind tipológiai szempontból eltér egymástól, így az erdélyi magyar nyelvben a kontaktushelyzetnek számottevő hatásával és következményével kell számolni. Az anyaországi beszélőhöz viszonyítva legszembetűnőbb különbség nyilván a szókincs regionális eltérése, de a nyelvi bizonytalanság és hezitáció is jellemző a kisebbségi magyar beszélőre. A vizsgálatok eredményeit összegző szakemberek számba veszik az erdélyi magyar kisebbség nyelvhasználatában megmutatkozó relatív kontaktusjelenségeket és nyelvi változókat: az analitikus szerkezetek térnyerésének mértékét, a feminizálás, a kicsinyítés, a szórend, a számbeli egyeztetés, a településnevek ragozásának kérdését és az ezeken belül megmutatkozó tendenciákat, valamint a tömb-, az átmeneti és a szórványrégiók közti eltéréseket. Ezen jelenségek alapos és sokrétű elemzése valamennyi nyelvi szintre kiterjed: a hangtani, alaktani, szókészletteni (lexikális) jelenségek, a kölcsönzések és tükrökifejezések, a hibridszerkezeteken túlmutató mondattani vagy a tagmondatok határán megmutakozó kontaktusjelenségek, illetve a kódváltási kérdések vizsgálata mind megtalálható e fejezetben. Az igényes és részletes elemzést a kontaktológiai szakirodalom legújabb munkái, rendszerező, összegző tanulmányai alapján végzik a szerzők.

A romániai magyar nyelv sokszempontú vizsgálatát célzó monografikus munka összegzéssel zárul. Ebben az elmúlt száz esztendőben lejátszódó, a kisebbség és anyanyelve helyzetét és státuszát befolyásoló közjogi és nyelvi folyamatainak alakulását foglalják össze a szerzők. A két évtizednyi késés lehetővé tette számukra a határozottabb állásfoglalást, a tisztábban látást a kisebbségi helyzetbe szorult magyar nyelv állapotát, lehetőségeit, korlátait, mozgásterét és a nyelvi tervezés kérdését illetően. Tényként állapítható meg, hogy 1990-től megszűnt a magyar nyelvközösség korábbi elszigeteltsége, a Trianon után meginduló nyelvi szétfejlődést, eltávolodást az anyaországi és a többi külső magyar régió nyelvváltozatainak közeledése váltotta fel. A Kárpát-medence ismét a magyar nyelv és kultúra közös térségévé vált. Minden közeledés ellenére a határon kívüli régiók specifikussága, eltérő árnyalata, sajátos jellemzői megmaradtak: az archaikus, regionális és kontaktuselemek jelzik az anyaországitól való különbözőségüket. A ma-

gyar nyelv az Európai Unió részévé vált, és ezáltal lehetőség teremtődött Európa és a nagyvilág más nyelvközösségeivel való kapcsolatteremtésre, a másság iránti tolerancia elmélyülésére. Olyan lehetőségek kapui nyíltak meg, amelyekre nem volt példa az utóbbi száz évben a határon túli magyarok számára. Mindezek ellenére a változások nem olyan mélyrehatóak, mint amilyenre számíthatnánk az adott körülmények közt, a lehetőségek kiaknázatlanok maradnak. Nem történt lényegi változás a nyelv és a kisebbségi közösség jogi státusza tekintetében, inkább hullámzó tendenciákról beszélhetünk, egymásnak ellentmondó törvényes keretekről. A nyelvi jog kizárólag egyéni és nem közösségi jogként realizálódik Romániában, még a többségben élő székelységnek sem sikerült érvényesítenie igényét anyanyelve hivatalos státuszára, sőt gazdaságilag és nyelviileg továbbra is koloniális státuszban él. Az állampolitika az ország gazdasági fejlesztésében tudatosan elmarasztalja az erdélyi magyarlakta térségeket. Emiatt erőteljes az elvándorlás különösen a magyar fiatalok körében. Hosszú távon mindennek komoly demográfiai és nyelvi következményeivel kell számolnia a beszélőközösségnek: a létszámcsökkenéssel, a szórványosodással, az asszimilációval, egyszóval az „anyanyelv ritkuló légkörével”. Az államnyelv fölérendelt státusza rányomja bélyegét az anyanyelvre, az anyanyelven való oktatásra. A magyar közösségek különböző mértékben élnek a törvények felkínálta lehetőségekkel, a nyelvi jogokkal. A jogigény, a nyelvpolitikai és a nyelvhasználati jogok folyamatos bővítésére irányuló törekvések különbözőek annak függvényében, hogy kompakt nyelvi közösségekről, szórványban vagy épp átmeneti térségben élő magyar kisebbségről van-e szó. A diktatorikus berendezkedés elnémította, lefokozta az erdélyi magyar kisebbség jogigényét, és közösségi szinten is hiányzik az együttes akarat, a már adott mozgástér kihasználására való törekvés. Ez utóbbi leginkább az oktatásban szembetűnő: a szerzőpáros szerint maga „az oktatás is igazodik a román társadalom és a romániai magyar közösség feudalizálódásához”. Szomorú, hogy a nacionalista szellem továbbra is áthatja az oktatást, és mindez megmutatkozik a román nyelv és irodalom, a történelem, a földrajz oktatásában és az állampolgári nevelésben. Eközben a magyar oktatás tartalmát szigorúan ellenőrzik. Folyamatos leépülés, térvész és szegregáció tapasztalható az oktatásban. Nem megfelelő az államnyelv tanításának módszere sem, emiatt és az

anyanyelv alárendelt státusza miatt is a romániai magyarok kétnyelvűségére mindkét nyelv szempontjából az instabilitás jellemző, a nyelvi hiány állandó, és gyakran fordul át felcserélő vagy államnyelv-dominanciájú kétnyelvűségbe. Tény, hogy amennyiben a két használt nyelv a szinterek szempontjából versenyhelyzetben van egymással, hosszú távon az alárendelt nyelv háttérbe szorul, és ennek következtében fölerősödik a beszélő nyelvi bizonytalansága, megnő a nyelvi hiány és az alkalmi interferenciajelenségek száma. Péntek János és Benő Attila éleslátásra ösztönöz bennünket, nem szépítik a helyzetet, hanem figyelmeztetnek, racionális elemzésre, tudatos állásfoglalásra, elfogulatlan tényfeltárássra és kiútkeresésre „szólítják fel” olvasóikat. Az adatelemzés nem öncélú, hanem a jövőbeni teendők és tervezés, a reális jövőkép szempontjából szükségszerű. Milyen feladatokat fogalmaznak meg a szerzők? Az előző évszázadban, amikor a nyelvi jogok igen behatároltak voltak, a mozgástér pedig szűkreszabott, a nyelvi tervezés szempontjából a kulcsszó a nyelvvédelem, a magyar nyelv és kultúra térvesztésének lassítása, megállítása volt. Ez mindenkori feladata marad a romániai magyarságnak. A nyelvörzés, nyelvvédelem, a kultúra megőrzése, a nyelvben való megmaradás eszköze a nyelvhasználat, az anyanyelv vállalása. Ehhez elsősorban az szükséges, hogy meglegyen a beszélőben a magyar nyelvben, identitásban való megmaradás akarata. Másodsorban az anyanyelv használatának környezeti, jogi és politikai feltételei is adottak kell legyenek. A szerzőpáros szerint némi javulás tapasztalható a nyelvpolitika, a nyelvi jog területén: az utóbbi három évtizedben valamelyest javultak a nyelvhasználat jogi keretei, a nyelvi státusztervezés esélyei, de igazi eredmény az lenne, ha a többség az asszimilációs ideológiai törekvéseit feladná. A nyelvi állomány tervezésében újabb előrelépésnek számít a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat „határtalanításnak” nevezett programja, amelynek hozadéka többek közt a határon kívüli magyar nyelv sajátosságainak feltérképezése és a magyar anyanyelvű beszélőkkel való megismertetése; a peremhelyzetben élők vernakuláris nyelvváltozata, illetve a kétnyelvűségi helyzetükből fakadó kontaktusjelenségek iránti tolerancia és pozitív attitűd kialakítása a nyelvközösségben. A nyelvi tervezés szempontjából harmadik legfontosabb tennivaló a presztízstervezés. Bár az erdélyi magyar nyelvnek viszonylag magas fokú az elismertsége a magyar anyanyelvűek körében, a 21. század e téren

újabb veszélyforrásokat tartogat. Ilyen a világnyelvek vagy az államnyelv az anyanyelv presztízsére, a nyelvi versenyképességére, az iránta való attitűdre gyakorolt negatív hatása, a magyar nyelvvel szembeni negatív sztereotípiák, stigmák, a magyar kultúrával szembeni ellenséges magatartás, gyűlölet.

A két nyelvész úgy véli, a felelősség, a felelős cselekvés magára az erdélyi magyar nyelvközösségre hárul. A múlt nem garancia a jövőre. Az irányok, irányváltások kirajzolódnak a monografikus munkában. A jövő csak feltételezhető, hisz számos, sőt beláthatlanul sok tényező együttes hatását pontosan megrajzolni tudománytalan vállalkozás lenne. A kötet végkicsengése, hogy alapvetően kétirányúak a mostani folyamatok: egyfelől kedvezőtlenek a magyar nyelv erdélyi térvesztésében, másfelől kedvezőek a nyelvi jogok bővülésében. Bizakodó jövőkép helyett inkább a realitás minél pontosabb megközelítésére biztatnak a szerzők, és talán egyetlen mondatban mindez így foglalható össze: „*A nyelvvel az történik, ami velünk történik*”. Ezért vigyázzunk magunkra.

Bölcső, 2005
(12 x 18 x 14 cm, bronz)